

หลักเกณฑ์ในการวินิจฉัยความตายตามแนวพุทธปรัชญาเถรวาท

อภิโชค เกิดผล*

วิทยาลัยสหวิทยาการ, มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์

วันที่รับบทความ 18 สิงหาคม พ.ศ.2564

วันที่แก้ไขบทความ 26 สิงหาคม พ.ศ.2564

วันที่ตอบรับบทความ 8 กันยายน พ.ศ.2564

บทคัดย่อ

พระพุทธศาสนาเถรวาทมีหลักคำสอนเกี่ยวกับองค์ประกอบของชีวิตมนุษย์ไว้หลาย ๆ แง่มุม สามารถแบ่งได้เป็นการจัดองค์ประกอบด้วยหลักการดังต่อไปนี้ ได้แก่ การจัดองค์ประกอบเชิงหน้าที่ การจัดองค์ประกอบเชิงการประกอบสร้าง และการจัดองค์ประกอบเชิงการคงชีพ ซึ่งในการจัดองค์ประกอบเชิงการคงชีพนี้เองที่สามารถนำมาใช้เป็นหลักเกณฑ์ในการวินิจฉัยความตายของมนุษย์ตามคติของพุทธปรัชญาเถรวาทได้

จากการศึกษาพบว่าองค์ประกอบเชิงการคงชีพนี้ประกอบไปด้วยองค์ประกอบสามประการ คือ *ไออุ่น อายุ และวิญญาน* โดยไออุ่น หมายถึง กัมมเตโชธาตุหรือก็คืออุณหภูมิตามปกติของร่างกาย อายุ หมายถึง ชีวิตินทรีย์หรือก็คือสภาวะทางสรีรวิทยาในการที่อวัยวะต่าง ๆ ของร่างกายยังสมบูรณ์และยังคงการทำงานได้เป็นปกติ และวิญญาน หมายถึง จิตหรือก็คือความสามารถในการรับรู้หรือก็คือสติสัมปชัญญะ องค์ประกอบในเชิงการคงชีพนี้สามารถนำมาใช้เป็นหลักเกณฑ์ในการวินิจฉัยการสิ้นสุดหยุดลงของชีวิตได้ก็โดยต้องอาศัยการดับลงไปขององค์ประกอบทั้งสามประการทั้งหมดลงเท่านั้น และหลักเกณฑ์ในการวินิจฉัยความตายนี้สามารถนำมาประยุกต์ใช้กับประเด็นทางสังคมต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องทั้งชีวิตและความตายได้อย่างมีนัยสำคัญ โดยเฉพาะอย่างยิ่งสำหรับสังคมไทยที่เชื่อมโยงกับพระพุทธศาสนาเถรวาทอย่างแยกไม่ออก

คำสำคัญ: พุทธปรัชญา, เถรวาท, ความตาย, ชีวิต

* ผู้รับผิดชอบบทความ: mr.apichoke@gmail.com

DOI: xx.xxxxx/tujournal.xxxx.x

Criterion for Human's Death Diagnosis in Theravada Buddhism Philosophy

Apichoke Kerdpon*

College of Interdisciplinary Studies, Thammasat University

Received 18 August 2021

Received in revised 26 August 2021

Accepted 8 September 2021

Abstract

In Theravada Buddhism, there are teachings about the concept of human life composition in many aspects, which can be categorized into three principles: (1) functional composition of human life, (2) constructive composition of human life, and (3) vital composition of human life. The third category can be used as a criterion to diagnose human death in Theravada Buddhist philosophical way.

According to the study, the vital composition of human life consists of Usumā, Āyu, and Viññāṇa. Usumā means the fire element from karma or the normal temperature of human body. Āyu means vitality or the condition that keeps the normal physiologic function of all organs of human body. Viññāṇa means mind or consciousness. The vital composition of human life principle can be used as a criterion to diagnose human death only in the absence of all these three components. And this criterion can be significantly applied to many social issues, especially in Thai society where Theravada Buddhism has deeply rooted.

Keyword: Buddhism philosophy, Theravada, Death, Life

* Corresponding author: pongsavake.a@gmail.com

DOI: xx.xxxxx/tujournal.xxxx.x

บทนำ

พระพุทธศาสนาเถรวาทกับสังคมไทยเป็นสิ่งที่อยู่คู่กันและกลมกลืนสอดคล้องกันอย่างไม่สามารถแยกออกจากกันได้ ดังจะเห็นได้จากประเด็นต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นในสังคมไทยนั้นมักจะมีการกล่าวอ้างถึงหลักการ คำสอน หรือข้อธรรมในพระพุทธศาสนาอยู่บ่อยครั้ง ไม่เว้นแม้กระทั่งเรื่องเกี่ยวกับชีวิตของมนุษย์ซึ่งปัจจุบันมักจะถูกนำขึ้นอภิปรายกันในทางวิทยาศาสตร์กายภาพแขนงชีววิทยาเป็นหลัก แต่อย่างไรก็ดีเมื่อประเด็นเกี่ยวกับชีวิตมนุษย์ถูกนำไปเชื่อมโยงกับความตายกลายเป็นประเด็นที่แหลมคมของสังคมขึ้นมา เช่น การุณยฆาต การทำแท้ง การฆ่าตัวตาย การเปลี่ยนถ่ายอวัยวะในผู้ป่วยสมองตาย หรือการบริหารผู้ป่วยระยะสุดท้าย เป็นต้น ไม่สามารถปฏิเสธได้ว่าในโลกปัจจุบันที่เต็มไปด้วยเทคโนโลยีนี้ แม้แต่ความหมายของคำว่าความตายก็ดูกลายเป็นเรื่องยากขึ้นมา สมัยก่อนเราไม่ลำบากใจเวลาจะวินิจฉัยความตายแต่การแพทย์สมัยปัจจุบันก้าวหน้าไปมากจนทำให้ต้องมีการกำหนดความหมายของคำ ๆ นี้กันใหม่ (โสรัจจ์ หงศ์ลดารมภ์, 2549) และเมื่อการวินิจฉัยความตายเป็นเรื่องที่ซับซ้อนขึ้นเช่นนี้ก็ย่อมหนีไม่พ้นที่ศาสตร์อย่างปรัชญาและศาสนาจะเข้ามามีบทบาทสำคัญในฐานะของระบบประเมินคุณค่าในทางจริยศาสตร์ที่จะมีส่วนช่วยกำหนดตัดสินให้เกิดการสนับสนุนหรือคัดค้านกรณีที่เหมาะสมต่าง ๆ เหล่านั้น และสำหรับในสังคมไทยแล้วพุทธปรัชญาเถรวาทก็รับบทบาทเช่นว่านั้นอย่างโดดเด่น

มนทัศน์เกี่ยวกับชีวิตมนุษย์ตามคติพุทธศาสนาเถรวาทเป็นอีกเรื่องหนึ่งที่ถูกนำมากล่าวอ้างอยู่บ่อยครั้ง แต่มักจะเป็นการยกขึ้นกล่าวในฐานะที่เป็นมนทัศน์เพื่ออธิบายมนุษย์ในขณะที่ยังมีชีวิตยกตัวอย่างที่สำคัญและเห็นได้ชัดที่สุดก็คือหลักคำสอนเรื่องขันธห้าประการที่ถือว่าเป็นฐานคิดที่มีความสำคัญเป็นอย่างยิ่งอันมีผลต่อการสถาปนาระบบพุทธจริยศาสตร์ แต่หากพิจารณาโดยสวนทางกันกับการมีชีวิตแล้วความตายซึ่งเป็นเสมือนภาคปฏิเสธของชีวิตกลับไม่ได้ถูกพูดถึงมากนัก อาจจะมีบ้างก็มักเป็นเรื่องสภาวะหลังความตายแต่ก็มีได้กล่าวถึงปรากฏการณ์ที่เป็นช่วงเวลาของความตายโดยแท้ เมื่อพิจารณาถึงประเด็นทางสังคมที่เกี่ยวข้องกับชีวิตและความตายของมนุษย์ที่ได้ยกตัวอย่างไปข้างต้นแล้ว หลักการในทางพระพุทธศาสนาก็ย่อมที่จะมีส่วนช่วยหาคำตอบให้กับประเด็นต่าง ๆ เหล่านี้ได้อย่างมีนัยสำคัญ ในแง่นี้เองการศึกษาวิจัยเพื่อค้นหว่าแท้ที่จริงแล้วในทางพุทธปรัชญาเถรวาทนั้นได้วางหลักเกณฑ์ในการวินิจฉัยความตายไว้อย่างไรย่อมจะส่งผลให้เกิดประโยชน์ต่อการนำไปปรับใช้กับประเด็นทางสังคมต่าง ๆ ได้ อีกทั้งการศึกษาหลักการในพระพุทธศาสนาบนฐานะที่เป็นทัศนะทางปรัชญาไปควบคู่กับการศึกษาพระพุทธศาสนาบนฐานะที่เป็นคำสอนในทางศาสนาก็ย่อมจะทำให้เกิดความเชื่อมโยงกันระหว่างการศึกษาและประเพณีความเชื่อ ทั้งเกิดความเชื่อมโยงกันระหว่างเหตุผลและศรัทธา ซึ่งเหล่านี้ย่อมยังผลให้เกิดประโยชน์ต่อทั้งสังคม แวดวงการศึกษา และพระพุทธศาสนาเองได้ไม่มากนักก็น้อย

วัตถุประสงค์

เพื่อค้นหาหลักเกณฑ์ในการวินิจฉัยความตายที่ปรากฏอยู่ในพุทธปรัชญาเถรวาท

ระเบียบวิธีวิจัย

การศึกษาวิจัยนี้เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพโดยใช้วิธีวิจัยเอกสาร (documentary research) ซึ่งจะให้น้ำหนักความสำคัญต่อการค้นคว้าที่เอกสารทางพระพุทธศาสนาเถรวาทในระดับปฐมภูมิและทุติยภูมิเป็นหลัก อันได้แก่ พระไตรปิฎกและอรรถกถา นอกจากนี้แล้วยังให้ความสำคัญกับเอกสารในทางปรัชญาและศาสนาเป็นแหล่งอ้างอิงรองเพื่อการเสริมให้งานวิจัยมีความสมบูรณ์มากขึ้น

พุทธอภิปรัชญาว่าด้วยการจัดองค์ประกอบของชีวิตมนุษย์

การให้คำอธิบายตามหลักคำสอนของพระพุทธศาสนานั้น พระพุทธเจ้ามักจะทรงหลีกเลี่ยงในการพยากรณ์¹ ถึงประเด็นปัญหาที่อยู่นอกเหนือความเข้าใจด้วยประสาทสัมผัสและการใช้เหตุผลตามปกติของมนุษย์ กล่าวคือพระพุทธเจ้าจะทรงหลีกเลี่ยงไม่ตอบคำถามในเชิงอภิปรัชญาบางประเภทหรือที่เรียกว่า “อพยากตปัญหา” ดังที่ปรากฏใน *จูฬมาลุงกยวาทสูตร* (ม. ม. (ไทย) 17/128/141) คำถามที่มีลักษณะอันไม่ได้ช่วยให้อาการบาดเจ็บจากการต้องศรหายไปได้ฉับใด การล่วงรู้คำตอบของปัญหาเชิงอภิปรัชญาดังกล่าวก็ไม่ได้ช่วยให้มนุษย์สามารถพ้นทุกข์ได้ฉับนั้น รวมทั้งใน *อภยราชกุมารสูตร* (ม. ม. (ไทย) 13/86/88) ที่กล่าวในเชิงที่ว่าพระพุทธเจ้าตรัสรู้ความจริงมากมายหลายหลากแต่จะทรงนำมาพิจารณาสั่งสอนเพียงบางเรื่อง โดยเงื่อนไขของเรื่องที่จะนำมาสั่งสอนนั้นย่อมต้องเข้าองค์ประกอบ 2 ประการคือต้องทั้งเป็นความจริงและเป็นประโยชน์ หากเป็นเรื่องที่ไม่เป็นความจริงแม้จะเป็นประโยชน์ หรือเรื่องที่เป็นความจริงแต่ไม่ก่อประโยชน์ก็จะมีนำมาสั่งสอน นั่นคือเรื่องใดที่ขาดองค์ประกอบใดองค์ประกอบหนึ่งไปก็จะไม่นำมาสั่งสอน กล่าวอีกนัยหนึ่งได้ว่า คำสอนของพระพุทธเจ้าจะทรงมีเพื่อประโยชน์ในการดับทุกข์และการหลุดพ้นเป็นความมุ่งหมายสำคัญจึงทำให้ทุกคำสอนจะมุ่งไปสู่การเข้าลักษณะเป็นเนื้อหาเชิงพุทธจริยศาสตร์แทบทั้งสิ้น

ในแง่นี้เองจึงอาจทำให้เกิดความเข้าใจคลาดเคลื่อนว่าพุทธปรัชญาเถรวาทไม่มีเนื้อหาที่ว่าด้วยอภิปรัชญา มโนทัศน์ว่าด้วยเรื่องชีวิตมนุษย์ในพุทธศาสนาก็เป็นหนึ่งในประเด็นที่เข้าข่ายในการเป็นประเด็นทางอภิปรัชญาเช่นเดียวกัน และการศึกษา มโนทัศน์ว่าด้วยเรื่ององค์ประกอบของชีวิต

¹ คำว่าพยากรณ์ในทางพระพุทธศาสนาไม่ได้มีความหมายเพียงแค่นัยของการทำนายทายทักปรากฏการณ์ที่จะเกิดขึ้นในอนาคต แต่มีความหมายในนัยของการตอบคำถามหรือการอธิบายโดยละเอียด

มนุษย์นั่นเองทำให้สามารถถอดความไปสู่การค้นหาหลักเกณฑ์ในการวินิจฉัยความตายตามแนวพุทธปรัชญาได้

พึงเข้าใจว่าหลักการและข้อธรรมต่าง ๆ ที่เป็นเรื่องเดียวกันที่ปรากฏในพระพุทธศาสนานั้นบ่อยครั้งจะถูกนำมาจัดประเภทและอธิบายโดยพระพุทธเจ้าหรือสาวกในรูปแบบที่ต่างกันขึ้นอยู่กับโอกาสและความมุ่งหมายในการแสดงธรรมแต่ละครั้ง มโนทัศน์เกี่ยวกับองค์ประกอบของชีวิตมนุษย์ก็เป็นเช่นเดียวกันกับหลาย ๆ หลักการอื่นที่ถูกกล่าวถึงอย่างหลากหลายแง่มุม หากพิจารณาองค์ประกอบของชีวิตมนุษย์ตามแบบที่มีมักจะได้รับการพูดถึงอยู่บ่อยครั้งที่สุดก็น่าจะเป็นการอธิบายองค์ประกอบของมนุษย์ตามหลักคำสอนเรื่องชั้น 5 ซึ่งประกอบไปด้วย รูป เวทนา สัญญา สังขาร และวิญญาณ ซึ่งว่าด้วยเรื่องการทำงานของส่วนประกอบต่าง ๆ เป็นสำคัญและหลักคำสอนเรื่องชั้นนี้ทั้งห้านี้เป็นต้นเค้าเพื่อนำไปสู่การอธิบายและสอนเรื่องวงจรและกลไกการดับทุกข์ตามหลักปฏิจจสมุปบาทหรือก็คือหลักอริยสัจสี่แบบละเอียดซึ่งเป็นความมุ่งหมายสูงสุดแห่งหลักการของพระพุทธศาสนาที่ทุก ๆ คำสอนจะมุ่งไปสู่ประเด็นเรื่องจริยศาสตร์ทั้งสิ้น ในองค์ประกอบของชีวิตที่ประกอบด้วยชั้นทั้งห้านี้ก็เป็นเช่นเดียวกับที่กล่าวไปในตอนต้นคือเป็นหลักคำสอนที่สามารถฟังแล้วทำความเข้าใจตามได้โดยไม่ได้กล่าวอ้างเรื่องที่เหนือธรรมชาติและไม่มีผลที่ดีต่อการดับทุกข์และการหลุดพ้นจากวิภวสงสาร แต่เป็นการให้คำอธิบายสิ่งที่เป็นธรรมชาติของชีวิตมนุษย์โดยแบ่งชีวิตออกเป็นสององค์ประกอบใหญ่ ๆ อันได้แก่ รูปชั้นและนามชั้น รูปชั้นคือองค์ประกอบของชีวิตในส่วนของร่างกายที่คงสภาพอยู่ ส่วนนามชั้นซึ่งประกอบด้วยเวทนา สัญญา สังขาร และวิญญาณ นั้นเป็นองค์ประกอบในส่วนของจิตใจและการทำงานรวมทั้งสภาพของจิตใจตามความเป็นจริงของสัตตธาตุญาณมนุษย์ ในแง่นี้เองจึงกล่าวได้ว่าการอธิบายองค์ประกอบของชีวิตมนุษย์ในลักษณะนี้ถือเป็นองค์ประกอบในเชิงหน้าที่ (*functional composition*) นั่นเอง

ในคำสอนในพระพุทธศาสนายังพบว่ามีกรกล่าวถึงองค์ประกอบของชีวิตมนุษย์ด้วยแง่มุมอื่นด้วย กล่าวคือใน*ธาดูวิภวคสูตร*ได้กล่าวถึงองค์ประกอบในการกำเนิดขึ้นของชีวิตว่าเป็นเพียงการประชุมกันของธาตุทั้ง 6 ที่มีอยู่ตามธรรมชาติอยู่แล้ว ซึ่งการประชุมกันของธาตุนี้ก็ได้เกิดจากเทพเจ้าแต่เป็นการเกิดขึ้นโดยเหตุปัจจัยดังที่กล่าวมาข้างต้นในเรื่องกระบวนการเกิดขึ้นของชีวิต ความว่า (ม. อุ. (ไทย) 14/344/403) “บุรุษนี้มีธาตุ ๖ ประการ เพราะอาศัยเหตุอะไร เราจึงกล่าวไว้เช่นนั้น ภิกษุ ธาตุ ๖ ประการ นี้ คือ ๑. ปฐวีธาตุ (ธาตุดิน) ๒. อาโปธาตุ (ธาตุน้ำ) ๓. เตโชธาตุ (ธาตุไฟ) ๔. วาโยธาตุ (ธาตุลม) ๕. อากาสธาตุ (ธาตุคืออากาศ) ๖. วิญญาณธาตุ (ธาตุคือวิญญาณ)” เนื่องจากชีวิตก็เป็นเหมือนสรรพสิ่งอื่น ๆ ในสากลที่อยู่ภายใต้กฎแห่งเหตุปัจจัยหรืออิทัปปัจจยา เมื่อชีวิตประกอบขึ้นจากการประชุมของธาตุซึ่งมีอยู่ตามธรรมชาติ และการประชุมกันของธาตุต่าง ๆ หรือการถือกำเนิดของชีวิตนั้นย่อมต้องขึ้นอยู่กับเหตุปัจจัย ในขณะเดียวกันการแยกออกจากกันของธาตุต่าง ๆ หรือการสิ้นสุดชีวิตก็ย่อมต้องขึ้นอยู่กับเหตุปัจจัย

ที่ดับลงเช่นเดียวกัน ดังที่มีการกล่าวถึงในเสลาสูตรความว่า (ส. ส. (ไทย) 15/170/226 - 227) “ร่างกายนี้ตนเองก็ไม่ได้สร้าง ผู้อื่นก็ไม่ได้สร้าง อาศัยเหตุจึงเกิด เพราะเหตุดับจึงดับ พืชชนิดใด ชนิดหนึ่งที่บุคคลทว่านลงในนาอาศัยเหตุ ๒ ประการ คือ รสดินและยางพืชจึงงอกขึ้น ฉันท ไชนธ ชาติ และอายตนะ ๖ เหล่านี้ก็ฉันทนั้นเหมือนกัน อาศัยเหตุจึงเกิด เพราะเหตุดับจึงดับ” การอธิบาย องค์ประกอบของชีวิตมนุษย์ในลักษณะนี้ถือได้ว่าเป็นองค์ประกอบในเชิงการประกอบสร้าง (constructive composition)

อย่างไรก็ดี การจัดองค์ประกอบด้วยแนวทางทั้งสองข้างต้นไม่อาจที่จะอธิบายถึง หลักเกณฑ์ในการวินิจฉัยว่าชีวิตสิ้นสุดลงเมื่อใด จึงอาจจะมีคามจำเป็นที่จะต้องอาศัยหลักคำสอน ที่กล่าวถึงองค์ประกอบของชีวิตมนุษย์ในฐานะที่เป็นสิ่งสำคัญที่บ่งชี้ถึงสภาพของควมมีชีวิต ซึ่งสามารถกล่าวได้ว่าเป็นการจัดองค์ประกอบในเชิงการคงชีพ (vital composition) โดยใน ประเด็นเกี่ยวกับเรื่องนี้ปรากฏคำที่สำคัญทั้งสิ้นสามคำอันได้แก่คำว่า ไออุ่น อายุ และวิญญาน คำเหล่านี้ปรากฏเป็นเบื้องต้นในฐานะของสิ่งที่ใช้พิสูจน์และวินิจฉัยความสิ้นไปของชีวิต ในแผนปณิ ฑุปมสูตรซึ่งเป็นพระสูตรที่ว่าด้วยพุทธพจน์มีความตอนหนึ่งที่สำคัญกล่าววว่า (ส. ข. (ไทย) 17/95/182) “ท่านทั้งหลาย จงดูรูปที่บุคคลทิ้งแล้ว เมื่อใด อายุ ไออุ่น และวิญญานละกายนี้ เมื่อนั้นกายนี้ก็ถูกทอดทิ้ง นอนเป็นเหยื่อของสัตว์อื่น ปราศจากเจตนา ความสืบทอดเป็นเช่นนี้ นี่เป็นมา ยากลสำหรับหลอกลวงคนโง่ ชันธ ๕ เปรียบเหมือนแพชมฆาต เราบอกแล้ว สาระในชันธ ๕ นี้ไม่มี” ทั้งยังปรากฏการกล่าวถึงโดยพระสาวกในปายาสีสูตรซึ่งเป็นการถ่ายทอดบทสนทนาระหว่างพระ มหากัสสปะกับพระเจ้าปายาสีผู้ปกครองเมืองเสตัพพะ ในพระสูตรนี้พระมหากัสสปะได้กล่าวถึง องค์ประกอบที่สำคัญเกี่ยวกับชีวิตและร่างกายมนุษย์ไปในทางเดียวกันกับพระพุทธเจ้าความว่า “บพิตร เช่นเดียวกันนั้นแหละ เมื่อร่างกายนี้ยังมีอายุ มีไออุ่นและมีวิญญานจะมีน้ำหนักเบากว่า อ่อนนุ่มกว่า และปรับตัวได้ง่ายกว่า แต่เมื่อร่างกายนี้ไม่มีอายุไม่มีไออุ่นและไม่มีวิญญาน จะมี น้ำหนักมากกว่า แข็งกระด้างกว่า และปรับตัวได้ยากกว่า...เมื่อกายนี้ยังมีอายุ มีไออุ่นและมี วิญญาน จึงก้าวไปได้ ถอยกลับได้ ยืนได้ นั่งได้ นอนได้ เห็นรูปทางตาได้ ฟังเสียงทางหูได้ ดมกลิ่น ทางจมูกได้ ลิ้มรสทางลิ้นได้ ถูกต้องโณภูริัพพะทางกายได้ รู้ธรรมารมณทางใจได้ แต่เมื่อกายนี้ไม่มี อายุ ไม่มีไออุ่น และไม่มีวิญญาน กายนี้จึงก้าวไปไม่ได้ ถอยกลับไม่ได้ ยืนไม่ได้ นั่งไม่ได้ นอนไม่ได้ เห็นรูปทางตาไม่ได้ ฟังเสียงทางหูไม่ได้ ดมกลิ่นทางจมูกไม่ได้ ลิ้มรสทางลิ้นไม่ได้ ถูกต้องโณภูริัพพะ ทางกายไม่ได้ หรือรู้ธรรมารมณทางใจไม่ได้” (ที. ม. (ไทย) 10/424/356) (ที. ม. (ไทย) 10/424/358 - 359) และปรากฏในบทสนทนาของพระสารีบุตรและพระมหาโกฏิฏิกะซึ่งอยู่ในมหา เวทัลลสูตรความว่า “อินทรีย์ ๕ ประการ ² นี้อาศัยอายุดำรงอยู่...อายุอาศัยไออุ่นดำรงอยู่และไอ

² การทำงานของชีวิตและร่างกายผ่านอายตนะภายในทั้งห้าในส่วนของรูป ไม่นับรวมจิตใจที่มีหน้าที่รับธรรมารมณ ซึ่งถือเป็นส่วนของนาม

อ่อนอาศัยอายุดำรงอยู่...เมื่อประทีปน้ำมันกำลังติดไฟอยู่ แสงสว่างอาศัยเปลวไฟจึงปรากฏ เปลวไฟก็อาศัยแสงสว่างจึงปรากฏอยู่แม้ฉันทิ อายุอาศัยไออุ่นดำรงอยู่ ไออุ่นก็อาศัยอายุดำรงอยู่ ก็ฉันทินั้นเหมือนกัน...เมื่อธรรม ๓ ประการ คือ ๑ อายุ ๒ ไออุ่น ๓ วิญญาณ ละกายนี้ไป กายนี้จึงถูกทอดทิ้งนอนนิ่งเหมือนท่อนไม้ที่ปราศจากเจตนานา...” (ม. นุ. (ไทย) 12/456/494 - 495) ดังกล่าวนั้นทำให้เห็นว่าในคติของพุทธปรัชญา ความตายที่เกิดจากเหตุปัจจัยให้ธาตุทั้งหลายประชุมกันนั้นไม่สามารถดำรงคงอยู่ได้และขั้นทั้งห้าต้องแตกดับลงไปนั้น ยังต้องอาศัยสิ่งสำคัญที่ใช้ในการวินิจฉัยความตายซึ่งได้แก่ ไออุ่น อายุ และวิญญาณ ด้วย

หลักเกณฑ์ในการวินิจฉัยความตายตามแนวพุทธปรัชญา

ในเบื้องต้นจะได้ทำการกล่าวถึงองค์ประกอบในสองส่วนแรกคือ อายุ และ ไออุ่น ก่อน โดยเมื่อพิจารณาข้อความในมหาเวทลลสูตรข้างต้น สามารถตีความได้ว่า การที่ชีวิตของมนุษย์จะสามารถมีและดำรงอยู่ได้นั้นอาศัยการสังเกตจากการดำรงอยู่ของอินทรีย์ห้าประการ กล่าวอีกอย่างคือ การที่มนุษย์ที่มีชีวิตแตกต่างจากมนุษย์ที่ไม่มีชีวิต สิ่งสำคัญอย่างแรกที่สามารถสังเกตได้คือการดำรงอยู่ของอินทรีย์ทั้งห้าประการหรือก็คือการที่อวัยวะต่าง ๆ ของมนุษย์ยังสามารถใช้งานได้ตามปกตินั่นเอง คำว่า อายุ ที่กล่าวว่าเป็นธรรมชาติที่เป็นใหญ่ที่ทำให้ชีวิตินทรีย์ตั้งอยู่ จึงสามารถตีความได้ว่า องค์ประกอบประการแรกของชีวิตที่ว่าด้วยอายุคือธรรมที่หนุนส่งให้ชีวิตและอินทรีย์สามารถดำรงอยู่และอินทรีย์เหล่านั้นสามารถทำงานได้อย่างปกติไม่ดับลงไป ยกตัวอย่างเช่น การที่ดวงตาของมนุษย์สามารถมองเห็นได้ หูสามารถได้ยิน เหล่านี้คือการที่มนุษย์ยังคงมีธรรมที่หนุนเสริมให้ชีวิตินทรีย์ตั้งอยู่หรือก็คือยังมีอายุ หากมนุษย์คนดังกล่าวตายลงองค์ประกอบที่สำคัญประการแรกที่จะสามารถพิจารณาได้คือการที่รูปร่างหรือก็คือร่างกายนั้นไม่มีธรรมหนุนเสริมให้ชีวิตินทรีย์สามารถตั้งอยู่ได้ซึ่งก็คือรูปร่างนั้นไม่มีชีวิตินทรีย์หรือไม่มีอายุแล้ว จึงทำให้อินทรีย์ต่าง ๆ หมดการทำงานลงไป (non-function) อันได้แก่ ตาเนื้อและหูเนื้อนั้นไม่สามารถใช้การได้อีกต่อไป

เรื่องไออุ่นของร่างกายอันเป็นองค์ประกอบที่สำคัญประการถัดมาของการมีชีวิตนั้นคือส่วนที่มีลักษณะร้อนของธาตุไฟ โดยไฟดังกล่าวคือไฟที่เกิดขึ้นจากการปรุงแต่งของกรรม ในคำบาลีนั้นไฟที่เป็นปัจจัยให้เกิดไออุ่นใช้คำว่า *กัมมเตโชธาตุ* (*กัมมเตโชธาตุ*) ซึ่งแสดงถึงว่าไออุ่นคือส่วนหนึ่งของธาตุต่าง ๆ ที่มาประชุมกันด้วยเช่นกัน แต่ธาตุไฟหรือเตโชธาตุที่เป็นสิ่งซึ่งก่อเกิดไออุ่นนั้นไม่ใช่เตโชธาตุตามปกติ กล่าวคือ ในบรรดาสรรพสิ่งต่าง ๆ ในสากลจักรวาล โดยคติของพระพุทธศาสนาและอาจจะรวมทั้งคติของระบบปรัชญาและศาสนาอื่นในทางตะวันออกเกือบทั้งหมดมีความเชื่อว่า ตัวสสารประกอบไปด้วยการก่อร่างขึ้นของธาตุสี่ประการหรือมหาภูตรูปทั้งสี่คือ เตโชธาตุหรือธาตุไฟ อาโปธาตุหรือธาตุน้ำ วาโยธาตุหรือธาตุลม และปฐวีธาตุหรือธาตุดินด้วยกันทั้งสิ้น แต่ในสสารต่างประเภทกันก็จะมีส่วนประกอบของธาตุทั้งหลายในสัดส่วนที่แตกต่างกัน แม้ น้ำก็มีส่วนประกอบของเตโชธาตุ วาโยธาตุ และปฐวีธาตุ เพียงแต่น้ำอาจจะมีสัดส่วนของ

อาโปธาตุอยู่มากที่สุด หรือเปลวไฟ ก็มีส่วนประกอบของอาโปธาตุ วาโยธาตุ และปฐวีธาตุ เพียงแต่ไฟอาจจะมีสัดส่วนของเตโชธาตุอยู่มากที่สุด เป็นต้น ในร่างกายของมนุษย์ก็เป็นสารที่ประกอบด้วยธาตุทั้งหลายดังกล่าวไปแล้วข้างต้นเช่นกัน แม้กระทั่งเมื่อมนุษย์ตายลงร่างกายแปรเปลี่ยนจากมนุษย์เป็นซากศพ ซากศพของมนุษย์ก็ยังคงประกอบด้วยธาตุต่าง ๆ ดังกล่าวอยู่เช่นเดิมเพียงแต่อาจมีการเปลี่ยนแปลงสัดส่วนของแต่ละธาตุไปไม่เหมือนตอนที่ร่างกายนั้นยังมีชีวิตอยู่รวมทั้งยังมีองค์ประกอบของเตโชธาตุด้วย แต่เมื่อมนุษย์ตายลงไอนุ่นซึ่งเกิดจากกัมมเตโชธาตุก็จะหมดไป

ในประเด็นที่ว่าด้วยเรื่องอายุและไอนุ่นนี้มีปัญหาที่จำเป็นต้องสืบค้นพิเคราะห์ว่า ในเรื่องอายุนั้นมีความหมายถึงสิ่งใด และในเรื่องของไอนุ่นซึ่งมาจากกัมมเตโชธาตุนั้นเมื่อเปรียบเทียบกับเตโชธาตุตามธรรมดามีความแตกต่างกันหรือไม่เพียงใด ซึ่งประเด็นดังกล่าวนี้จะได้อภิปรายอย่างละเอียดต่อไป

คำกล่าวในพระไตรปิฎกที่กล่าวว่าอายุอาศัยไอนุ่นดำรงอยู่ในขณะเดียวกันไอนุ่นก็อาศัยอายุดำรงอยู่เช่นกันนั้น อรรถกถาได้อธิบายไว้ว่า “...คำว่า ลูกหม้อยู่ ได้แก่ โพลงอยู่ คำว่า อาศัยเปลวไฟ ได้แก่ อาศัยเปลวแสง คำว่า แสงย่อมปรากฏ ได้แก่ แสงสว่างย่อมปรากฏ คำว่า เปลวไฟอาศัยแสง ได้แก่ เปลวไฟอาศัยแสงสว่างจึงปรากฏ ในคำว่า ฉนั้นนั้น นั้นแล ท่านผู้มีอายุ อายุย่อมอาศัยไอนุ่นตั้งอยู่ นี้คือ ไฟที่เกิดจากกรรมเหมือนเปลวไฟ สิ่งที่เป็นใหญ่ในการเป็นอยู่ (อายุ) เหมือนแสงสว่าง...จริงอยู่ เปลวไฟ เมื่อจะเกิดก็ถือเอาแสงสว่างนั้นแหละเกิดขึ้น...การใช้สิ่งที่เป็นใหญ่ในการเป็นอยู่ (อายุ) ซึ่งเกิดพร้อมกับมหาภูตรูปที่เกิดจากกรรม ซึ่งอาศัยไอนุ่น ตามรักษาไอนุ่นก็เหมือนความปรากฏแห่งความเป็นไปของเปลวไฟนั่นเอง เพราะแสงสว่างที่ความเป็นไปแห่งเปลวไฟในแสงสว่างนั้นให้เกิด...” (ม. มุ. อ. (ไทย) 8/456/258) ชุดคำอธิบายจากอรรถกถานี้เป็นการเปรียบเทียบอายุและไอนุ่นกับเปลวไฟและแสงสว่าง ในทำนองที่ว่าเป็นสิ่งที่เกิดขึ้นต้องอิงอาศัยการเกิดขึ้นและดำรงอยู่ซึ่งกันและกัน เปรียบเสมือนเมื่อมีเปลวไฟก็ย่อมต้องมีเปลวแสงสว่าง หากจะให้ มีเพียงเปลวไฟโดยปราศจากแสงสว่างก็ย่อมจะเป็นไปไม่ได้หรือหากจะให้ มีเพียงเปลวแสงสว่างโดยปราศจากเปลวไฟก็ย่อมเป็นไปไม่ได้เช่นเดียวกัน จึงตีความได้ว่าไอนุ่นและอายุเป็นสิ่งที่พื้นฐานให้กันและกัน จะเกิดขึ้นพร้อมกันดำรงอยู่ร่วมกันและจะดับลงพร้อมกัน องค์ประกอบทั้งสองในสามประการของชีวิตที่ว่าด้วยไอนุ่นและอายุในคำอธิบายนี้จึงเป็นของสองสิ่งที่แตกต่างกันแต่จะอยู่ด้วยกันเสมอเช่นนั้นเอง อนึ่ง คำว่าสิ่งที่เป็นใหญ่ในการเป็นอยู่มาจากคำบาลีที่ว่าชีวิตินทรีย์

เมื่อเปรียบเทียบความตายกับการเข้าสู่นิโรธสมบัติหรือเรียกอีกอย่างว่าสัญญาเวทิตนิโรธซึ่ง หมายถึง สมบัติขั้นสูงสุดที่ดับสัญญาและเวทนา มีเฉพาะแต่พระอนาคามีและพระอรหันต์ผู้ชำนาญในสมบัติ 8 อันได้แก่ รูปฌาน 4 และอรุฌาน 4 แล้วเท่านั้นจึงจะเข้าได้ (พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), 2557) โดยอาศัยองค์ประกอบที่สำคัญเรื่องไอนุ่นและอายุตามมหาเวทิลล

สูตรที่ว่า “...สัตว์ผู้ตายคือทำกาละไปแล้วมีกายสังขาร วจีสังขาร และจิตตสังขารดับระงับไปมีอายุหมดสิ้นไป ไม่มีไออุ่น มีอินทรีย์แตกทำลาย ส่วนภิกษุผู้เข้าสู่ัญญาเวทิตนิโรธ มีกายสังขาร วจีสังขาร และจิตตสังขารดับ ระงับไป แต่อายุยังไม่หมดสิ้นยังมีไออุ่นมีอินทรีย์ผ่องใส” (ม. มุ. (ไทย) 12/457/495) ซึ่งหมายความว่าพระอริยสงฆ์ที่สามารถเข้าถึงฌานสมาบัติขั้นสูงที่สุดจะสามารถระงับสิ้นไปซึ่งสังขารทั้งทางกายวาจาใจแต่ยังไม่ถือว่าเป็นร่างกายที่ไร้ชีวิต เนื่องจากไออุ่นและอายุยังไม่หมดไปอินทรีย์ยังผ่องใสซึ่งหมายความว่าการทำงานของอวัยวะต่าง ๆ ยังสามารถใช้การได้ เป็นปกติซึ่งองค์ประกอบเหล่านี้เป็นตัวชีวิตและวินิจฉัยความแตกต่างระหว่างร่างกายที่ไร้ชีวิตกับร่างกายของผู้เข้าถึงฌานสมาบัติขั้นสูงที่ยังมีชีวิต นอกจากนี้ในผู้ที่เจริญสมาธิจนสามารถเข้าสู่ฌานสมาบัติขั้นสูงที่สุดดังกล่าวคืออรุพมานขั้นสุดท้ายหรือขั้นเนวสัญญานาสัญญายตนะซึ่งเป็นสภาวะที่ไม่สามารถระบุได้ว่ามีสัญญาขันธ์หรือไม่รวมทั้งมีการดับไปซึ่งเวทนาขันธ์และสังขารขันธ์ ดังนั้นผู้ที่เจริญสมาบัติถึงขั้นนี้แม้นามขันธ์บางประการจะไม่มีในเวลานั้นก็ตามแต่ก็ไม่ได้หมายความว่าบุคคลผู้นั้นสิ้นชีวิตไปแล้ว สิ่งเหล่านี้เป็นการตอกย้ำอย่างชัดเจนให้ทราบว่าสิ่งที่ใช้สำหรับวินิจฉัยความตายที่สำคัญคือไออุ่นและอายุ หรือหากจะกล่าวให้เป็นภาษาที่ใช้กันในชีวิตประจำวันปัจจุบันอาจกล่าวว่าการวินิจฉัยความตายที่สำคัญประกอบด้วยไออุ่นจากกัมมเตโชธาตุคืออุณหภูมิในร่างกายของมนุษย์ที่มีชีวิต อายุคือความสามารถในการคงสภาพการทำงานของอวัยวะต่าง ๆ ของร่างกายของมนุษย์ที่มีชีวิต เป็นองค์ประกอบในการวินิจฉัยที่สำคัญสองในสามประการ

เกี่ยวกับเรื่องขององค์ประกอบของชีวิตทั้งสองประการที่กล่าวมาข้างต้นนี้ กล่าวได้ว่าการเกิดขึ้นของสภาพธรรมที่มีลักษณะเป็นรูปหรือเป็นของซึ่งมีคุณสมบัติกินที่บนมิติของพื้นที่ (extension) หรือในรูปแบบของสสารนั้นเป็นการประกอบสร้างขึ้นของมหาภูตรูปทั้งสี่ อันได้แก่ ธาตุไฟ ธาตุดิน ธาตุน้ำ และธาตุลม แต่ทั้งนี้ต้องไม่พึงสับสนกับเนื้อความเรื่องธาตุทั้งหกที่กล่าวไปในชาตวิภังคสูตรข้างต้น ซึ่งมีโน้ตศน์เรื่องมหาภูตรูปทั้งสี่นั้นเป็นแนวคิดที่ว่าด้วยส่วนประกอบพื้นฐานของสิ่งที่เป็นรูปธรรมทั้งหมดที่ปรากฏอยู่หลายตำแหน่งของพระไตรปิฎกทั้งในส่วนของพระสูตรตันตปิฎกและในพระอภิธรรมปิฎก เมื่อมีกล่าวถึงมหาภูตรูปทั้งสี่นั้นมักจะปรากฏถ้อยความที่ตามมาเกี่ยวกับรูปที่อาศัยมหาภูตรูปที่สี่ด้วย ดังเช่นในอุปาทานปริวัตตนสูตร (ส. ข. (ไทย) 17/56/82) หรือในสัตตภูฐานสูตร (ส. ข. (ไทย) 17/57/87) ที่ปรากฏเนื้อความแบบเดียวกันว่า “รูป เป็นอย่างไร คือ มหาภูตรูป ๔ และรูปที่อาศัยมหาภูตรูป ๔ นี้เรียกว่า รูป” เป็นเนื้อความที่สอนนัยว่าการประกอบสร้างกันขึ้นโดยมหาภูตรูปทั้งสี่นี้เป็นเพียงองค์ประกอบเบื้องต้นที่สุด แต่การประกอบสร้างของมหาภูตรูปทั้งสี่นั้นยังไม่สามารถอธิบายลักษณะตามธรรมชาติของสิ่งรูปธรรมได้ทั้งหมด เนื่องจากสิ่งรูปธรรมทั้งหลายที่ประกอบสร้างขึ้นโดยมหาภูตรูปทั้งหลายนั้นไม่สามารถที่จะแสดงลักษณะของตนออกมาได้ แต่การแสดงออกซึ่งคุณลักษณะต่าง ๆ ของสิ่งรูปธรรมทั้งหลายยัง

ต้องอาศัย “รูปที่อาศัยมหาภูตรูปทั้งสิ้น” ในการที่จะแสดงออกอีกทอดหนึ่ง ซึ่งรูปที่อาศัยมหาภูตรูปทั้งสิ้นก็คืออุปาหยาทรูปนั่นเอง

อาจกล่าวได้ว่าหากมหาภูตรูปคือองค์ประกอบของสิ่งรูปธรรมทั้งหลาย อุปาหยาทรูปก็คือสภาวะซึ่งแสดงออกถึงคุณลักษณะ (property/attribute) หรือคุณภาพ (quality) ของสิ่งรูปธรรมเหล่านั้น ซึ่งสิ่งรูปธรรมแต่ละอย่างก็จะมีอุปาหยาทรูปที่แตกต่างกันไปแล้วแต่ธรรมชาติของสิ่งนั้นหรือก็คือมีการปรากฏ คุณลักษณะและคุณภาพที่แตกต่างกันไป โดยสิ่งรูปธรรมทุกชนิดต่างก็อาศัยสัดส่วนของมหาภูตรูปที่แตกต่างกันไปส่งผลทำให้อุปาหยาทรูปที่แสดงออกมาแตกต่างกันไปด้วยเช่นกัน กล่าวคือ มนุษย์ สัตว์ พืช อิฐ หิน ดิน ทราย หรือสิ่งใดก็ตามที่เป็นรูปธรรมจับต้องได้ก็จะประกอบขึ้นด้วยมหาภูตรูปต่าง ๆ ด้วยสัดส่วนที่แตกต่างกันและในขณะเดียวกันก็แสดงออกมาซึ่งคุณลักษณะต่าง ๆ ด้วยอุปาหยาทรูปที่แตกต่างกัน อุปาหยาทรูปซึ่งปรากฏตามพระคัมภีร์นั้นปรากฏอยู่หลายตำแหน่งหลายบริบทในอภิธรรมปิฎกตัวอย่างเช่นในทุกนิทเทศ ปกิณณกทุกะ อุปาหยาทวินัย (อภิ. สก. (ไทย) 34/595/190) กล่าวไว้ว่า “รูปที่เป็นอุปาหยาทรูป นั้นเป็นไฉน จักขายตนะ โสตายตนะ ฆณายตนะ ชิวหายตนะ กายายตนะ รูปลายตนะ ลัทธายตนะ คันธายตนะ รสายตนะ อิตถินทรีย์ ปุริสินทรีย์ ชิวิตินทรีย์ กายวิญญูติ วิจิวิญญูติ อากาสธาตุ ลหุตารูป มหุตารูป กัมมัณุตารูป อุปจยรูป สันตติรูป ชรตารูป อนิจจตารูป และกวมพิงการาทาร” ซึ่งอุปาหยาทรูปทั้ง 23 ประการนี้³ เป็นเหมือนรูปลักษณะที่แสดงออกซึ่งคุณภาพของสสาร ยกตัวอย่างเช่น อิตถินทรีย์และปุริสินทรีย์คืออุปาหยาทรูปที่จัดเป็นภาวรูปซึ่งบ่งบอกถึงคุณลักษณะเกี่ยวกับเพศและความสามารถในการเจริญพันธุ์ ดังนั้นทั้งอิตถินทรีย์และปุริสินทรีย์นี้จึงเป็นอุปาหยาทรูปที่ติดตัวหญิงชายมาแต่กำเนิด ในแง่นี้การปั้นหุ่นดินที่แม้จะมีลักษณะของอวัยวะเพศบ่งชี้ว่าเป็นหุ่นปั้นรูปเพศชายหรือเพศหญิงแต่ก็ไม่ถือว่าหุ่นปั้นนั้นมีอุปาหยาทรูปแบบอิตถินทรีย์หรือปุริสินทรีย์ เนื่องจากเป็นเพียงรูปที่ไม่มีคุณลักษณะทางเพศอันประกอบด้วยความสามารถในการเจริญพันธุ์ หรือในกรณีของรูปลายตนะ ก็เป็นอุปาหยาทรูปชนิดหนึ่งที่แสดงออกถึงคุณลักษณะเฉพาะตัวที่ทำให้สามารถถูกมองเห็นเป็นแสง ภาพ สี รูปร่าง หรือลักษณะการของสิ่งรูปธรรมต่าง ๆ ทั้งนี้ต้องพึงแยกการทำ ความเข้าใจกับความมีอยู่หรือเป็นอยู่ที่ประกอบขึ้นด้วยมหาภูตรูปทั้งสิ้นกับคุณลักษณะของรูปธรรมนั้น ๆ ที่แสดงออกมาในรูปของอุปาหยาทรูป เป็นต้น

ในบรรดาอุปาหยาทรูปทั้ง 23 ประการข้างต้น มีรูปชนิดหนึ่งที่มีความเกี่ยวข้องกับประเด็นที่ศึกษา ได้แก่ ชิวิตินทรีย์ โดยชิวิตินทรีย์นี้ถูกให้คำนิยามในพระอภิธรรมไว้ว่า (อภิ. สก. (ไทย)

³ ในพระไตรปิฎกโดยเฉพาะอย่างยิ่งในอภิธรรมปิฎกมีปรากฏเพียง 23 ประการ เว้นแต่ในปฎิฐานใช้คำว่า “วัตถุ” ซึ่งหมายถึงหทัยวัตถุอันเป็นที่ตั้งแห่งใจเพิ่มขึ้นมาอีกหนึ่งประการ

34/634/203) “รูปที่เป็นชีวิตินทรีย์ นั้นเป็นไฉน อายุ ความดำรงอยู่ ความเป็นไป กิริยาที่ให้เป็นไป อากาศที่สืบเนื่องกัน ความดำเนินไป ความหล่อเลี้ยง ชีวิต ชีวิตินทรีย์แห่งสภาวะธรรมที่เป็นรูป เหล่านั้น รูปนี้ชื่อว่าเป็นชีวิตินทรีย์” จากคำนิยามของชีวิตินทรีย์นี้เองทำให้ทราบว่า ชีวิตินทรีย์เป็น คุณสมบัติหรือคุณภาพที่แสดงออกมาโดยอุปาทายรูปเพื่อแสดงถึงความมีชีวิต (vitality) แต่อย่างไร ก็ดีได้มีถ้อยคำที่กล่าวถึงชีวิตินทรีย์ไว้ว่ามีสองประเภทดังนี้ “ชีวิตินทรีย์ เป็นไฉน ชีวิตินทรีย์หมวด ละ ๒ ได้แก่ ชีวิตินทรีย์ที่เป็นรูปก็มี ชีวิตินทรีย์ที่ไม่เป็นรูปก็มี ในชีวิตินทรีย์ทั้ง ๒ นั้น ชีวิตินทรีย์ที่ เป็นรูป เป็นไฉนอายุ ความดำรงอยู่ ความเป็นไป กิริยาที่ให้เป็นไป อากาศที่สืบเนื่องกัน ความ ดำเนินไป ความหล่อเลี้ยง ชีวิต ชีวิตินทรีย์แห่งสภาวะธรรมที่เป็นรูปเหล่านั้น นี้เรียกว่า ชีวิตินทรีย์ที่ เป็นรูป ชีวิตินทรีย์ที่ไม่เป็นรูป เป็นไฉน อายุ ความดำรงอยู่ ความเป็นไป กิริยาที่ให้เป็นไป อากาศที่ สืบเนื่องกัน ความดำเนินไป ความหล่อเลี้ยง ชีวิต ชีวิตินทรีย์แห่งสภาวะธรรมที่ไม่เป็นรูปเหล่านั้น นี้เรียกว่า ชีวิตินทรีย์ที่ไม่เป็นรูป” (อภิ. วิ. (ไทย) 35/220/199) ประกอบกับการให้คำนิยาม ความหมายของชีวิตินทรีย์ว่า หมายถึง “ชีวิตินทรีย์ อินทรีย์คือชีวิต สภาวะที่เป็นใหญ่ในการตาม รักษาสุขภาพธรรม (ธรรมที่เกิดร่วมด้วย) ดุจน้ำหล่อเลี้ยงดอกบัว เป็นต้น มี 2 ฝ่ายคือ ฝ่ายที่หนึ่ง ชีวิตินทรีย์ที่เป็นชีวิตรูป เป็นอุปาทายรูปอย่างหนึ่งซึ่งเป็นเจ้าการในการรักษาหล่อเลี้ยงเหล่า กรรมรูปหรือรูปที่เกิดแต่กรรม บางทีเรียก รูปชีวิตินทรีย์ และฝ่ายที่สอง ชีวิตินทรีย์ที่เป็นเจตสิก เป็นสหพจิตตสาธารณเจตสิกหรือเจตสิกที่เกิดกับจิตทุกดวง อย่างหนึ่ง เป็นเจ้าการในการรักษา หล่อเลี้ยงนามธรรมคือจิตและเจตสิกทั้งหลาย บางทีเรียก อรูปชีวิตินทรีย์ หรือ นามชีวิตินทรีย์” (พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต), 2559)

ในแง่นี้จึงมีความหมายว่า การที่ชีวิตยังถูกหล่อเลี้ยงดำรงอยู่และสืบเนื่องดำเนินต่อไปได้นั้น ย่อมต้องอาศัยคุณลักษณะของความมีชีวิตที่เรียกว่าชีวิตินทรีย์ เช่นนี้จึงมีประเด็นที่ควร พิจารณาสืบต่อว่าชีวิตินทรีย์กับไออุ่น อายุ และวิญญูณนั้นมีความเกี่ยวข้องกันหรือไม่และเพียงใด เมื่อพิจารณาถึงไออุ่นซึ่งมีลักษณะเป็นอุณหภูมิของร่างกายที่เกิดขึ้นจากกัมมเตโชธาตุนั้นทำให้เกิด ความกระจ่างว่า กัมมเตโชธาตุที่เป็นต้นตอของไออุ่นนี้เป็นธาตุลักษณะเดียวกันกับเตโชธาตุอื่น ๆ ไม่ได้มีความแตกต่างกันในแง่คุณสมบัติแต่อย่างใด เนื่องจากว่าในระดับปรมาณูแล้ว รูปทุกชนิดใน สากลจักรวาลสามารถทอนลงมาเป็นหน่วยย่อยได้เพียงในสภาวะแห่งมหากฎรูปทั้งสิ้น เมื่อเป็นเช่นนี้ แล้วกัมมเตโชธาตุย่อมจะเป็นธาตุชนิดอื่นไปไม่ได้เนื่องจากมนุษย์ก็เป็นเพียงสัตว์ (being) อย่างหนึ่ง ในสากลจักรวาลมิได้เป็นสิ่งพิเศษกว่าสิ่งรูปธรรมอื่นใดในแง่ภววิทยา (ontological) ของคติในทาง พระพุทธศาสนา กัมมเตโชธาตุในบริบทนี้จึงสมควรที่จะตีความได้ว่าเป็นส่วนผสมของเตโชธาตุที่เป็น หนึ่งในมหากฎรูปทั้งสิ้นที่ประชุมรวมกันกับธาตุอื่น ๆ ในสัดส่วนที่พอเหมาะจนเกิดเป็นชีวิตขึ้น เพียงแต่ที่เรียกว่าธาตุไฟอันเกิดจากกรรมนี้ย่อมหมายถึงการที่ธาตุไฟเป็นส่วนประกอบที่พอเหมาะ พอดีทำให้การสร้างสรรค์ให้ชีวิตเกิดขึ้นปรุงแต่งให้ชีวิตดำเนินสืบเนื่องไป และกำหนดให้ชีวิตสิ้นสุดลง

ก็ด้วยอำนาจของบุรพกรรมในอดีตทั้งสิ้น และสำหรับในส่วนของปัจจัยเรื่องอายุนั้น มีความหมายตามรูปศัพท์ในที่นี้หมายถึง ความสามารถในการดำรงชีวิต (มูลนิธิภูมิพโลภิกขุ, 2560) ซึ่งในพระไตรปิฎกได้กล่าวไว้ว่าทั้งไออุ่นและอายุเป็นสองประการที่ต่างพึ่งพิงอาศัยกันและกัน เช่นเดียวกันกับเปลวไฟและแสงสว่างที่จะขาดสิ่งใดสิ่งหนึ่งไปไม่ได้

เมื่อตรวจสอบในอรรถกถาพบถ้อยความที่สำคัญซึ่งต่อกัยกับสิ่งที่ปรากฏในพระสูตรที่ว่า “ที่บอกว่า (ไออุ่น) อาศัยอายุ ก็หมายความว่า สัตว์ทั้งหลายจะดำรงอยู่ได้ก็เพราะอาศัยชีวิตินทรีย์. ที่บอกว่า (อายุ) อาศัยไออุ่น ก็หมายความว่า ชีวิตินทรีย์ จะดำรงอยู่ได้ก็เพราะอาศัยความร้อนอันเกิดแต่กรรม. เพราะแม้แต่ความร้อนเกิดแต่กรรม ก็ตั้งอยู่ไม่ได้ ถ้าปราศจากชีวิตินทรีย์ ดังนั้นท่านจึงกล่าวว่า ตั้งอยู่ได้ เพราะอาศัยอายุอันเกิดจากไออุ่น...ด้วยประการฉะนี้ มหาภูตรูปจึงเป็นปัจจัยด้วยอำนาจนิสสัยปัจจัยเป็นต้นแห่งรูปอาศัย ฉะนั้น จึงเป็นอันว่า อายุย่อมอาศัยไออุ่นตั้งอยู่ ชีวิตินทรีย์ (อายุ) ย่อมรักษามหาภูตรูปทั้งหลายไว้ ด้วยเหตุนี้ จึงควรเข้าใจว่า ไออุ่นย่อมอาศัยอายุตั้งอยู่” (ม. มุ. อ. (ไทย) 8/456/258) ในแง่นี้เมื่อนำมาพิจารณาประกอบกับหลักการที่ปรากฏในพระอภิธรรมเกี่ยวกับเรื่องชีวิตินทรีย์ก็สมควรจะตีความได้ว่า การเกิดขึ้นของชีวิตย่อมอาศัยการประชุมกันของมหาภูตรูปทั้งสิ้น แม้มหาภูตรูปทั้งสี่จะมีความสำคัญด้วยกันทั้งหมดในการที่จะประกอบสร้างขึ้นเป็นร่างกายมนุษย์ แต่มหาภูตรูปซึ่งเป็นเงื่อนไขสำคัญของชีวิตคือเตโชธาตุที่จากการกระทำหรือกรรมที่กำหนดว่าจะชีวิตสามารถดำรงอยู่นานได้มากน้อยเพียงใด และนอกจากนี้มหาภูตรูปทั้งสี่ยังแสดงออกมาในรูปอาศัยที่เรียกว่าอุปาทายรูป ซึ่งหนึ่งในจำนวนทั้งหมดนั้นก็คือชีวิตินทรีย์ โดยไออุ่นจะมีอยู่ได้ก็ด้วยอาศัยชีวิตินทรีย์ ในขณะที่เดียวกันอายุหรือความมีชีวิตจะสามารถดำรงสืบต่อได้ก็ต่ออาศัยไออุ่นไปพร้อมกัน สิ่งที่สำคัญในอรรถกถานี้คือการแสดงความกระจ่างในประเด็นเรื่องอายุซึ่งจะพบว่าอายุก็คือชีวิตินทรีย์นั่นเอง เนื่องจากการใช้คำทั้งสองนั้นเป็นการใช้แทนตำแหน่งกันโดยสมบูรณ์จึงเป็นที่ชัดเจนว่าอายุมีสถานะเป็นอย่างเดียวกันกับชีวิตินทรีย์ที่เป็นอุปาทายรูปชนิดหนึ่งนั่นเอง กล่าวโดยสรุปแล้ว ไออุ่นและอายุต่างก็เป็นองค์ประกอบของชีวิตในฝ่ายรูป ซึ่งได้แก่มหาภูตรูปและอุปาทายรูปตามลำดับ

สำหรับในส่วนของวิญญานซึ่งถูกรวมไว้เป็นอีกหนึ่งองค์ประกอบของชีวิตที่สำคัญและเป็นเกณฑ์ในการวินิจฉัยความตายนั้นปรากฏถ้อยคำในอรรถกถาว่า “คำว่า "อายุ ไออุ่นและวิญญาน" หมายคามว่า สิ่งสามอย่างเหล่านี้คือ สิ่งที่เป็นใหญ่ในการเป็นอยู่ของรูปหรือชีวิตินทรีย์ ๑ ธาตุไฟที่เกิดจากกรรม ๑ และ จิต ๑ ละทิ้งรูปกายนี้เมื่อไร เมื่อนั้นก็ถูกทอดทิ้งนอนบนแผ่นดินเหมือนท่อนไม้ที่ไร้จิตใจฉะนั้น” ซึ่งจะเห็นได้ว่าอรรถกถาให้นิยามคำว่าวิญญานโดยใช้คำว่าจิตแทนตำแหน่งกัน เมื่อพิจารณาในแง่ของภาษา วิญญานซึ่งเป็นองค์ประกอบหนึ่งในสามจึงย่อมเป็นสิ่งที่เดียวกันกับจิต อย่างไรก็ตามปัญหาที่มีอยู่ว่าวิญญานหรือจิตซึ่งอรรถกถาใช้ในความหมายเดียวกันนี้ควรจะหมายถึงสิ่งใดนั้นยังมีความจำเป็นที่จะต้องทำการสืบค้นเพื่อหาความหมายในการอธิบายความ

เพิ่มเติม คำว่าวิญญานที่ปรากฏอยู่ในพระสูตรเดียวกันนี้พระสารีบุตรได้ให้คำอธิบายไว้ว่า “...สภาวะที่เรียกว่า วิญญาน วิญญาน เพราะเหตุไรหนอแล จึงเรียกว่า วิญญาน...สภาวะรู้แจ้ง สภาวะรู้แจ้ง เหตุนั้น จึงเรียกว่า วิญญาน สภาวะรู้แจ้งอะไร คือ รู้แจ้งสุขบ้าง รู้แจ้งทุกข์บ้าง รู้แจ้งอกุศลสุขบ้าง เหตุนั้น สภาวะรู้แจ้ง จึงเรียกว่า วิญญาน” หากพิจารณาในแง่วิญญานจึงหมายถึงส่วนประกอบของปัญญาชั้นที่ทำหน้าที่รับรู้สิ่งต่าง ๆ หรือเป็นชั้นที่เปรียบเหมือนกับสติสัมปชัญญะของชีวิต (consciousness) แต่ทั้งนี้หากอาศัยเพียงถ้อยคำในพระสูตรข้างต้นต้องไม่ฟังเข้าใจว่าวิญญานคือองค์ประกอบในด้านการรู้สึก เนื่องจากคำว่าเวทนานั้นในพระสูตรเดียวกันก็ได้ให้คำนิยามที่แตกต่างหากออกมาว่าเป็น “สภาวะเสวยอารมณ์” ซึ่งเวทนาเป็นชั้นในด้านความรู้สึก (feeling) ซึ่งเกิดขึ้นในภายหลังจากการรับรู้หรือรู้แจ้งแล้วนั่นเอง

เมื่อกล่าวถึงเรื่องจิตหรือวิญญานอันเป็นส่วนสำคัญของปัญญาชั้นจึงมีความจำเป็นที่จะต้องสืบค้นในรายละเอียดจากเนื้อหาในพระอภิธรรมปิฎกซึ่งกล่าวถึงปรมัตถธรรมทั้งสี่ประการ ได้แก่ รูป จิต เจตสิก และนิพพาน โดยในคัมภีร์อภิธรรมมถสังคหได้กล่าวถึงปรมัตถธรรมทั้งสี่ประการไว้ว่า “เนื้อหาสาระแห่งพระอภิธรรมที่กล่าวถึงในพระอภิธรรมปิฎก ถ้าหากตัดทอนย่อยเอาแต่ตัวสภาวะอันเป็นองค์ประกอบแห่งหมวดธรรมออกจากหมวดธรรมเหล่านั้นแล้ว ก็มีเพียงสี่อย่างเท่านั้นได้แก่ จิตซึ่งเป็นวิญญานชั้น เจตสิกเป็นชั้นสามอันได้แก่ เวทนา สัญญา และสังขาร รูปซึ่งเป็นรูปชั้นประกอบด้วยมหาภูตรูปและอุบาทयरูป และนิพพานอันเป็นอารมณ์แห่งมรรคและผลในฐานะที่เป็นอสังขตธรรมหนึ่งเดียว” (พระอนุรุทธาจารย์, 2557) เช่นนี้ยิ่งเป็นการตอกย้ำว่าวิญญานซึ่งเป็นองค์ประกอบหนึ่งในสามที่สำคัญของชีวิตย่อมหมายถึงวิญญานชั้นและหมายถึงจิตตามนิยามและการเรียกขานในพระอภิธรรมเป็นอย่างดีเดียวกันด้วย โดยคำว่าจิตตามนิยามของอภิธรรมหมายถึง สภาวะที่รู้อารมณ์ทั้งหลายมีรูปเป็นต้น จิตนั้นจะเกิดขึ้นแก่บุคคลใดก็ตามย่อมเป็นอย่างนี้เท่านั้น คือ รู้อารมณ์ ไม่วิปริตแปรผันไปตามความต่างกันของบุคคล ไม่วิปริตแปรผันไปตามความต่างกันแห่งกาลเวลา จิตจึงชื่อว่าเป็นปรมัตถ์ คำว่า จินฺนเดตฺติ จิตฺตํ แปลว่า วิญญานชื่อว่าจิตเพราะมีความหมายว่าคิด ก็คำว่าคิดในที่นี้มีความหมายว่ารู้วิเศษอารมณ์ โคนอารมณ์หกอย่างประกอบด้วย รูป เสียง กลิ่น รส สัมผัส และธรรมารมณ์ และมีเพียงเฉพาะจิตเท่านั้นที่มีธรรมชาติเป็นการรู้อารมณ์ไม่ได้นับรวมไปถึงเจตสิก ซึ่งเจตสิกนั้นเป็นธรรมที่เป็นไปเนื่องด้วยจิต หากไม่มีจิตก็ไม่สามารถที่จะมีเจตสิกได้ ด้วยเหตุจากพุทธพจน์ที่ว่า “ธรรมทั้งหลายมีใจเป็นประธาน” ซึ่งหมายความว่าธรรมคือเจตสิกทั้งหลาย มีจิตเป็นประธานนั่นเอง (พระอนุรุทธาจารย์, 2557) เมื่อพิจารณาจากนิยามดังกล่าวข้างต้นแล้วจะพบข้อสังเกตที่น่าสนใจประการหนึ่งว่าจิตหรือวิญญานนั้นมีได้มีสถานะเป็นสิ่งที่ดำรงอยู่อย่างมีตัวตนในฐานะสรรพสิ่งชนิดหนึ่ง (entity) ในมิติทางพื้นที่ แต่จิตมีสถานะเป็นเพียง “สภาวะ” ดังที่ปรากฏเน้นตัวหนาจากข้อความข้างต้นที่อ้างถึงในพระคัมภีร์ต่างลำดับชั้นกัน ซึ่งสภาวะดังกล่าวเป็นสภาวะที่มีความสามารถรับรู้อารมณ์ หรือ

กล่าวอีกนัยหนึ่งได้ว่าจิตหรือวิญญาณไม่ใช่สสารที่มีเนื้อสารแต่เป็นปรากฏการณ์อย่างหนึ่งซึ่งอาจเพียงดำรงอยู่แต่ในมิติทางเวลาเท่านั้น ทั้งยังเป็นปรากฏการณ์ที่มีการเกิดขึ้นและดับไปอยู่ตลอดเวลาซึ่งเป็นธรรมชาติและลักษณะที่สำคัญของจิต

อย่างไรก็ดีการที่จะพิจารณาถึงตัวจิตหรือวิญญาณนั้นก็ยังมีความจำเป็นที่จะต้องพิจารณาประกอบไปกับเจตสิกด้วย เจตสิกเหล่านี้ต่างก็ได้มีการดำรงอยู่อย่างมีตัวตนในฐานะสรรพสิ่งเช่นเดียวกันกับจิต ดังจะเห็นได้จากคำอธิบายเกี่ยวกับเจตสิกที่ชัดเจนในอภิธรรมมถาสังคหที่ว่า เจตสิกคือธรรมซึ่งประกอบและเนื่องไปด้วยกับจิต เป็นนามชั้นที่เหลืออีกสามประการคือ เวทนา สัญญา และสังขาร โดยสัญญาชั้นนี้และเวทนาชั้นนี้จัดเป็นเจตสิกแยกออกต่างหากจำนวน 2 ประการและที่เหลือเจตสิกอีก 50 ประการจัดเป็นสังขารชั้นทั้งสิ้น (พระอนุรุทธาจารย์, 2557) ในแง่นี้เองจึงเห็นได้ว่าธรรมชาติของเนื้อความในอภิธรรมจัดให้วิญญาณชั้นนี้เป็นองค์ประกอบหลักเหนือนามชั้นอื่น ๆ และใช้วิญญาณชั้นนี้ในความหมายเดียวกันกับจิต และในบรรดาเจตสิกทั้ง 52 ประการนั้นก็สามารที่จะจัดประเภทแบ่งกลุ่มได้เป็นกลุ่มย่อยจำนวนหนึ่งซึ่งในที่นี้จะกล่าวถึงเฉพาะในส่วนที่จำเป็นและเกี่ยวข้องกับภาวะวิเคราะหฺ์และตีความคือกลุ่มสังขารเจตสิกจำนวน 7 ประการ ได้แก่ ผัสสะ เวทนา สัญญา เจตนา เอกัคคตา ชีวิตินทรีย์ มนสิการ กลุ่มสังขารเจตสิกนี้มีลักษณะที่พิเศษไปกว่าเจตสิกกลุ่มอื่นเนื่องจากเป็นเจตสิกที่จะต้องเกิดและดับอย่างเป็นสาธารณะคือเกิดดับพร้อมกับจิตทุกดวง ในแง่นี้เองสามารถที่จะตีความได้ว่าหากพุทธปรัชญาถือเอาจิตเป็นสภาวะประธาน เจตสิกที่เกิดรวมก็ย่อมเป็นเสมือนคุณภาพ (quality / attribute) ของจิตนั่นเอง และเจตสิกสามัญเจ็ดประการข้างต้นนี้เป็นคุณสมบัติของจิตที่มีความเป็นกลางในเชิงจริยศาสตร์ (neutral) ที่จะเกิดขึ้นและดับไปพร้อมกับจิตทุกดวงและในส่วนเจตสิกประการอื่นที่เหลือนั้นย่อมหมายถึงคุณภาพของจิตในทางจริยศาสตร์คือ ทางดีหรือกุศล ทางชั่วหรืออกุศล และในทางกลาง ๆ หรืออัปยาคฤต โดยเมื่อพิจารณาจากเจตสิกที่เกิดเป็นสามัญจะพบว่าเจตสิกที่ชื่อว่าชีวิตินทรีย์ซึ่งเป็นคำเดียวกันกับอายันเป็นอุปาทายรูปที่ได้วิเคราะหฺ์ไปก่อนแล้ว จึงมีความน่าสนใจว่าเจตสิกชีวิตินทรีย์นี้จะมีข้องเชื่อมโยงอุปาทายรูปอย่างไร และเจตสิกชีวิตินทรีย์นี้มีความเกี่ยวข้องกับสถานะของจิตที่เป็นองค์ประกอบของชีวิตด้วยหรือไม่เพียงใด

เจตสิกชีวิตินทรีย์นั้นได้รับคำอธิบายว่า (พระอนุรุทธาจารย์, 2557) “แปลว่า ธรรมชาติอย่างหนึ่ง ชื่อว่าชีวิต เพราะมีความหมายว่า เป็นเหตุให้สัมปยุตตธรรมทั้งหลายเป็นอยู่ได้...พึงทราบ ว่า สัมปยุตตธรรมทั้งหลาย แม้ว่าจะเกิดขึ้นจากปัจจัยของตน ถึงกระนั้นก็มีชีวิตินทรีย์นี้เข้าไปตามรักษาไว้...ก็ด้วยอำนาจสามประการของชีวิตินทรีย์คือ การตามรักษาธรรมที่เกิดร่วมกันดูจนน้ำตามรักษาออกอุป ๑ การทำให้ธรรมเกิดร่วมกันเป็นไปดูจนยาเรี่ยยังเรื่อให้เป็นไป ๑ การดำรงธรรมที่เกิดร่วมกันไว้ดูจนใสและน้ำมัน” เมื่อพิจารณาประกอบกับการนิยามของอุปาทายรูปชีวิตินทรีย์ที่ว่า

“ความหมายว่า เป็นเหตุให้เป็นอยู่ได้แห่งรูปธรรมทั้งหลายที่เกิดร่วมกัน ชื่อว่าอินทรีย์เพราะประกอบด้วยความเป็นใหญ่ในการบริหารรูปที่เกิดจากกรรม...รูปที่เกิดจากกรรมเหล่านั้นก็ยังคงเป็นไปได้นั้นเทียว ด้วยอำนาจแห่งอะไร ด้วยอำนาจแห่งชีวิตินทรีย์นี้เอง... บันฑิตพึงทราบตามทำนองดังได้กล่าวไว้ก่อนแล้ว ในนามชีวิตินทรีย์หนก่อนในปริเฉทที่ ๒ นั้นเทียว ข้อที่ต่างกันก็มีเพียงเท่านั้น คือนั้นเป็นนาม แต่นี้เป็นรูป” (พระอนุรุธาจารย์, 2557) จากนิยามชีวิตินทรีย์ข้างต้น ทั้งในส่วนของเจตสิกและอุปาทายรูปทำให้สามารถตีความได้ว่า วิญญาณนั้นเป็นองค์ประกอบของชีวิตฝ่ายออสสารหรือก็คือฝ่ายจิต ซึ่งองค์ประกอบในฝ่ายนี้มีได้เป็นองค์ประกอบที่จับต้องได้รวมทั้งไม่มีการดำรงอยู่อย่างในลักษณะของสรรพสิ่ง แต่จิตเป็นองค์ประกอบของการดำรงอยู่ในด้านสภาวะหรือปรากฏการณ์ที่สามารถรับรู้และคิดปรุงแต่งได้ โดยอาศัยคุณสมบัติต่าง ๆ ของตนเอง ประกอบกับการเกิดขึ้นร่วมกันกับเจตสิก และสภาวะหรือปรากฏการณ์ของจิตในการรับรู้ที่สามารถคิดและปรุงแต่งได้นั้นเองก็ด้วยอาศัยเจตสิกที่ชื่อว่าชีวิตินทรีย์ในฝ่ายจิตหรือฝ่ายนาม กล่าวให้ถึงที่สุดได้ว่านามชีวิตินทรีย์นั้นเป็นเสมือนคุณสมบัติของการมีชีวิต (vitality) ของจิตที่ทำให้ความสามารถต่าง ๆ ของจิตสามารถเกิดขึ้นได้นั่นเอง

ชีวิตินทรีย์ของทั้งฝ่ายนามและรูปนี้จะมีความเกี่ยวข้องสัมพันธ์กัน โดยการดำรงอยู่ของฝ่ายนามนั้นจะยึดโยงกันกับการดำรงอยู่ของฝ่ายรูปอย่างแนบแน่น เพราะแม้การสิ้นสุดชีวิตินทรีย์จะเป็นการสิ้นสุดชีวิตที่มองเห็นและพิสูจน์ได้เพียงในองค์ประกอบด้านสสารคือไออุ่นหมดไปจากร่างกายและอินทรีย์หรือรูปชีวิตินทรีย์ไม่สามารถใช้งานได้ดั้งเดิมก็ตาม และแม้องค์ประกอบฝ่ายออสสารที่เป็นจิตหรือเรียกอีกอย่างว่านามชีวิตินทรีย์จะไม่ถูกพรากไปโดยตรงแต่เมื่อรูปชีวิตินทรีย์ขาดแล้วนามชีวิตินทรีย์ย่อมจะขาดไปด้วย ทั้งนี้เพราะการเกิดขึ้นสืบต่อกันของนามชีวิตินทรีย์นี้ย่อมเกี่ยวเนื่องกันกับรูปชีวิตินทรีย์ ดังคำบาลีในคัมภีร์ชั้นรองที่ว่า “รูปชีวิตินทรียะที วิโคปีเต อิตรมปิ ตํ สมพุนธตาย วินสฺสตี” ซึ่งแปลความได้ว่า เมื่อรูปชีวิตินทรีย์ถูกทำลายลงแล้ว นามชีวิตินทรีย์ก็เป็นอันถูกทำลายลงด้วยเพราะมีความเกี่ยวเนื่องสัมพันธ์กัน (พระสัทธัมมโชติกะ ธัมมาจริยะ, 2525 อ้างถึงใน พระมหาทวี ฐานวโร, 2535) ในแง่นี้เองวิญญาณจึงเป็นองค์ประกอบในฝ่ายนามของการมีชีวิตควบคู่กันไปกับไออุ่นและอายุซึ่งองค์ประกอบฝ่ายรูปที่ได้กล่าวไปก่อนหน้านี้แล้ว

สำหรับประเด็นทางชีวจริยศาสตร์ที่ดูจะมีความเกี่ยวข้องและมีประเด็นให้กล่าวถึงเกี่ยวกับเรื่องนี้อย่างชัดเจนมากที่สุดน่าจะเป็นการวินิจฉัยภาวะผู้ป่วยสมองตายในทางการแพทย์ซึ่งสำหรับประเทศไทยนั้นแพทยสภาได้ประกาศหลักเกณฑ์ในการวินิจฉัยภาวะสมองตายเมื่อวันที่ 30 มิถุนายน 2532⁴ โดยได้รับเอาหลักการมาจากแนวทางของคณะกรรมการวิสามัญแห่งคณะ

⁴ เกี่ยวกับเรื่องนี้ได้เริ่มต้นขึ้นจากการประชุมร่วมกันระหว่างแวดวงวิชาการแพทยศาสตร์และนิติศาสตร์ที่จัดขึ้นที่จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยเมื่อวันที่ 17 พฤษภาคม 2531 และผลจากการประชุมในครั้งนั้นทำให้แพทยสภาได้รับเอาหลักการไปปรับปรุงและนำมาประกาศใช้จริงในเวลาต่อมา

แพทยศาสตร์มหาวิทยาลัยฮาร์วาร์ด (Ad Hoc Committee of the Harvard Medical School) ในปีค.ศ. 1968 ซึ่งได้เสนอเงื่อนไขในการวินิจฉัยภาวะสมองตาย (Brain Death) ว่าเป็นภาวะที่สมองจะไม่สามารถกลับมาใช้งานได้หรือมีโอกาสแต่ก็น้อยมากจนไม่มีนัยสำคัญในทางสถิติ (irreversible comatose) ซึ่งภาวะเช่นนี้แม้สมองจะตายและผู้ป่วยหมดสติในระดับลึกแต่หากใช้เครื่องพยุงชีวิตด้านอื่น เช่น เครื่องช่วยหายใจ การให้อาหารทางหลอดเลือด ก็สามารถที่จะทำให้หัวใจซึ่งยังแข็งแรงอยู่ยังคงทำงานได้อย่างต่อเนื่องและสามารถนำอวัยวะไปปลูกถ่ายให้กับผู้ป่วยอื่นที่ยังมีความหวังในการดำรงชีวิตต่อไป ด้วยประโยชน์ในเกณฑ์การวินิจฉัยภาวะสมองตายนี้นำไปสู่การวินิจฉัยว่าเป็นภาวะของความตายของมนุษย์ซึ่งในปัจจุบันก็เป็นที่ยอมรับกันระดับหนึ่งในทางสากลแม้ว่ายังมีบางประเทศที่ยังไม่เห็นด้วยในหลักการนี้ เช่น ญี่ปุ่น เดนมาร์ก สวีเดน โปแลนด์ หรือ อิสราเอล เป็นต้น แต่อีกหลายประเทศรวมทั้งประเทศไทยก็รับเอาหลักการนี้มาใช้ (พินิจ ทิพย์มณี, 2553) ในกรณีสมองตายนี้ตราบไตที่ร่างกายยังมีอุณหภูมิและใช้เครื่องช่วยหายใจพร้อมทั้งอาหารอยู่อย่างต่อเนื่องหัวใจของผู้ป่วยก็จะยังคงสามารถทำงานได้ต่อไป แต่หลักการดังกล่าวก็ดูจะขัดแย้งกับหลักการที่ปรากฏในพุทธปรัชญาเถรวาทอยู่บ้างเนื่องจากเป็นกรณีที่ดีที่ว่าผู้ป่วยยังมีอินทรีย์และไออุ่นเหลืออยู่

อย่างไรก็ดีเมื่อมองถึงประโยชน์ในทางการแพทย์และการช่วยเหลือเพื่อนมนุษย์อื่น ศ. ดร. สมภาร พรหมทา นักวิชาการที่มีเชี่ยวชาญด้านศาสนาและพุทธปรัชญาเห็นว่า (2549) สามารถตีความได้ว่าในสภาพเช่นนี้ไออุ่นและอายุก็คงจะหมดไปในไม่ช้าเหมือนกับรถยนต์ที่กำลังแล่นแต่เครื่องดับลงไปแล้วแต่ยังมีแรงเฉื่อยให้วิ่งต่อไป ดังนั้นเพื่อประโยชน์ทางการแพทย์จึงสามารถที่จะตีความเช่นนี้ได้ การตีความในลักษณะนี้เป็นการตีความหลักคำสอนในพระพุทธศาสนาที่ปรับประยุกต์ให้มีความทันสมัยและแม้จะเป็นการตีความถึงสิ่งที่ไม่ได้ปรากฏในพระคัมภีร์โดยตรงแต่ก็ก่อประโยชน์ในทางการแพทย์และระบบสาธารณสุขโดยรวมและที่สำคัญอย่างยิ่งคือเพื่อประโยชน์สูงสุดในการช่วยเหลือเกื้อกูลชีวิตอื่นซึ่งอาศัยอยู่ร่วมกันบนโลก เช่นนี้ทำให้เห็นได้ว่าหลักเกณฑ์ในการวินิจฉัยความตายตามแนวพุทธเถรวาทที่ดูจะเป็นเรื่องทางจิตวิญญาณนั้นเมื่อนำมาปรับใช้กับประเด็นทางสังคมในยุคปัจจุบันก็สามารถอาศัยการตีความในเพื่อก่อให้เกิดประโยชน์สูงสุดแก่สังคมมนุษย์ได้โดยไม่ขัดต่อหลักการอื่นโดยเฉพาะอย่างยิ่งหลักการที่เป็นแก่นแกนของพุทธจริยศาสตร์

สรุปผลการศึกษา

ชีวิตมนุษย์ตามคติของพระพุทธศาสนานั้นเป็นสิ่ง ๆ หนึ่งที่อยู่ร่วมกันกับสรรพสิ่งต่าง ๆ ในสากลจักรวาล และอยู่ภายใต้กฎเกณฑ์ที่เป็นไปโดยธรรมชาติ การเกิดขึ้นของชีวิตมนุษย์ย่อมต้องอาศัยเหตุปัจจัยที่ทำให้เกิดการตาย ในขณะที่เวียนกันการสิ้นสุดของชีวิตมนุษย์ก็ย่อมต้องอาศัยการดับไปของปัจจัยเหล่านั้น อันสามารถกล่าวโดยรวมสมมุติว่าการอาศัยกระบวนการทางชีววิทยาซึ่ง

เป็นไปตามธรรมชาติ ในคติทางพุทธศาสนาเถรวาทถือว่าองค์ประกอบของชีวิตในเชิงการคงชีพ (vital composition of life) มีส่วนที่เป็นทั้งฝ่ายสสารและฝ่ายอสสารหรือฝ่ายรูปและฝ่ายนาม สามประการอันได้แก่ไออุ่น อายุ และวิญญาณ เป็นหลักเกณฑ์ในการวินิจฉัยว่ากายนั้นยังมีชีวิตอยู่หรือไม่ในคติของพระพุทธศาสนา โดยหากจะกล่าวถึงองค์ประกอบเหล่านี้ในภาษาที่ใช้ในปัจจุบันแล้ว ไออุ่นย่อมหมายถึงอุณหภูมิตามปกติของร่างกาย อายุย่อมหมายถึงสภาพในทางสรีรวิทยา (physiology) ในการที่อวัยวะต่าง ๆ ของร่างกายยังสมบูรณ์และยังคงการทำงานได้เป็นปกติ และวิญญาณย่อมหมายถึงความสามารถในการรับรู้หรือก็คือสติสัมปชัญญะ (consciousness) และการจะวินิจฉัยว่าร่างกายนั้นเป็นร่างกายที่ปราศจากชีวิตแล้วหรือไม่ย่อมต้องอาศัยการดับขององค์ประกอบทั้งสามประการนี้อย่างครบถ้วนทั้งหมด ดังเช่น ในกรณีผู้ป่วยหรือผู้บาดเจ็บบางประเภทที่สูญเสียสติการรับรู้แต่ยังมีอุณหภูมิร่างกายและอวัยวะอื่นยังคงทำงานได้ดี หรือในกรณีผู้ป่วยหรือผู้บาดเจ็บที่สูญเสียการทำงานของอวัยวะบางอย่างเช่นตาบอด แขนขาขาด แม้อวัยวะประกอบในแง่ของอายุจะสูญเสียไปบางส่วนหรือแม้ทุกส่วนหากจะเกิดขึ้นได้แต่ยังคงมีอุณหภูมิร่างกายและสติสัมปชัญญะรับรู้อยู่ หรือในกรณีที่ผู้ที่เข้านิโรธสมาบัติซึ่งนามขันธ์ดับไปบางอย่างแต่องค์ประกอบทั้งสามประการยังอยู่ครบ เหล่านี้ก็ย่อมถือไม่ได้ว่าบุคคลนั้นสิ้นสุดชีวิตลงแล้วตามแนวทางพุทธปรัชญาเถรวาท และหลักเกณฑ์ที่ใช้ในการวินิจฉัยความตายของมนุษย์ตามแนวพุทธปรัชญาเถรวาทที่กล่าวถึงนี้ย่อมสามารถนำไปประยุกต์ใช้ได้กับประเด็นอภิปรายทางสังคมที่แหลมคมอันเกี่ยวกับการตัดสินใจความตายของมนุษย์ที่เกิดขึ้นในสังคมไทยดังตัวอย่างที่เห็นวิธีการปรับใช้และตีความหลักเกณฑ์นี้ในเรื่องภาวะสมองตายทางการแพทย์ให้เกิดประโยชน์สูงสุดต่อมนุษย์ทั้งในฐานะปัจเจกและในฐานะที่อยู่ร่วมกันเป็นสังคม และอย่างน้อยที่สุดผู้ศึกษาหวังว่าการศึกษานี้ก็จะช่วยสร้างภาพที่ชัดเจนเกี่ยวกับคตินิพพานเถรวาทที่ว่าด้วยความตายของมนุษย์ให้เกิดความกระจ่างมากขึ้นไม่มากก็น้อย

เอกสารอ้างอิง

- พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต). (2557). *พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม*. พิมพ์ครั้งที่ 27. มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต). (2559). *พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์*. พิมพ์ครั้งที่ 27. มูลนิธิการศึกษาเพื่อสันติภาพพระธรรมปิฎก (ป. อ. ปยุตฺโต). กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์พระพุทธศาสนาของธรรมสภา.

- พระมหาทวี ฐานวโร. (2535). *ปาณาติบาตกับปัญหาจริยธรรมในพุทธปรัชญา*. (วิทยานิพนธ์ปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต). บัณฑิตวิทยาลัย: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- พระอนุรุทธาจารย์. (2557). *อภิธัมมัตถสังคหะและคำอธิบาย ปริเฉทที่ 1 จิตตสังคหวิภาค* (ไชยวัฒน์ กปิลกาญจน์, ผู้แปล). พิมพ์ ครั้งที่ 3. กรุงเทพฯ: กองทุนธรรมนิธิ.
- พินิจ ทิพย์มณี (2553). การวิเคราะห์ปัญหาทางกฎหมายที่เกี่ยวกับการตายของประเทศไทย, รายงานการวิจัย, มหาวิทยาลัยธุรกิจบัณฑิต.
- มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. (2539). พระไตรปิฎกฉบับภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- มูลนิธิภูมิพลโลกิขุ. (2560). *พจนานุกรม บาลี – ไทย ฉบับภูมิพลโลกิขุ*, กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มูลนิธิภูมิพลโลกิขุ.
- สมภาร พรหมทา. (2549). ทศนะของพระพุทธศาสนาเกี่ยวกับการเกิดและการตาย. *ความตายกับการตาย มุมมองจากศาสนากับวิทยาศาสตร์*. (205 – 256). กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์มูลนิธิพันดารา ศูนย์จริยธรรมวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- โสรัจจ์ หงศ์ลดารมภ์. (2549). ความตายกับการตาย มุมมองจากศาสนากับวิทยาศาสตร์: บทนำ. *ความตายกับการตาย มุมมอง จากศาสนากับวิทยาศาสตร์*. (1 – 38). กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์มูลนิธิพันดารา ศูนย์จริยธรรมวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.